

Teszáry Miklós

Az egyházügyi törvény Montenegróban

Bevezetés

Az elmúlt években a Szerbiától való 2006-os függetlenedése óta Montenegróban olyan erőteljes konfliktusnak lehetünk szemtanúi, amely az egykori tagköztársaságok között eddig lényegében példátlanak tekinthető. A Belgrád és Podgorica között kialakult konfliktus hátterében a montenegrói egyházügyi törvény áll, amely alapján a Szerb Ortodox Egyház vagyona elkobozhatóvá válik az alig 600 ezres lakosságú államban.

A montenegrói törvényhozás 2019 decemberében fogadta el azt az egyházügyi törvényt, amely rendkívül nagy hullámokat vetett belföldön és külföldön egyaránt. Számos tüntetés zajlott 2019 végén és 2020 elején Montenegróban, Szerbiában, valamint több szerbek lakta európai nagyvárosban. A tüntetések apropóját adó egyházügyi törvénnyel szorosan összekapcsolódik a nemzeti identitás kérdése is, amely a montenegrói állam- és nemzetépítési folyamat kapcsán kerül időről időre előtérbe.

Tanulmányomban az egyházügyi törvény megszületésének körülményeit, a Montenegrói Ortodox Egyház és a Szerb Ortodox Egyház közötti, már történelminek nevezhető feszültség okait, valamint a valláspolitikával kapcsolatos Belgrád–Podgorica-szembenállás témáját járom körül. A törvény messze túlmutat önmagán: a montenegrói állam- és nemzetépítési folyamatnak egy olyan kiemelt epizódjaként tekinthetünk rá, amely nemcsak a Szerbiához fűződő viszonyról, de magának a montenegrói társadalomnak a valláshoz és az államhoz fűződő viszonyáról is szól. Az állam- és nemzetépítési vitának központi kérdésévé lényegében az vált, hogy „tekinthetünk-e a montenegróra mint önálló nemzetre”. Ez az a kérdés, amely nagyban meghatározza a montenegrói politikát, valamint a Szerbiához és az ortodox egyházakhoz fűződő viszonyt napjainkban. Annak érdekében, hogy teljesebb képet kapjon az olvasó az egyházügyi törvény övező konfliktusokról, elsőként fontos Montenegró politikai megosztottságát vázolni.

Montenegró politikai térképe

A már említett törvényt 2019-ben benyújtó Szocialisták Demokratikus Pártja (DPS) lényegében a montenegrói kommunista utódpártnak tekinthető, amely az 1990–1991-es demokratizálódási átalakulást még mint Kommunista Szövetség kezdte meg. A Szocialisták Demokratikus Pártjára úgy tekinthetünk, mint a montenegrói belpolitikát három évtizede domináló és a választásokat kivétel nélkül megnyerő erőre, a párt örökös erős emberével, Milo Đukanovićsal¹ az élén. Az országot töretlenül irányító DPS a Szerbiától történő 1997-es eltávolodást követően sodródott egyre inkább az önálló Montenegró gondolata felé, majd a 2006-os népszavazáson már a Szerbiától való teljes függetlenedést képviselte.

A törvénytervezetet 2019-ben a DPS terjesztette a montenegrói törvényhozás elé, ekkor Milo Đukanović köztársasági elnökként igyekezett támogatásáról és a törvény fontosságáról meggyőzni a montenegrói, valamint a nemzetközi közvéleményt is.² A DPS egyeduralmát 1997 óta sok párt és pártszövetség igyekezett megtörni Montenegróban, ám a törvény benyújtásának idejéig mindhiába. A 2012-ben alapított Demokratikus Front tűnt fel a törvénytervezet legfőbb ellenzői között, a Szerb Ortodox Egyház mellett. Nem véletlen, hiszen a Demokratikus Front soraiban tömörültek azok a pártok, amelyek alapvetően szerbbarát álláspontot képviseltek a montenegrói törvényhozásban. A Demokratikus Front tagjaiként az Új Szerb Demokraták pártja, valamint a radikális szerbbarát pártok nemcsak a Szerb Ortodox Egyházzal, hanem a szerbiai radikálisokkal, az egykoron elítélt Vojislav Šešelj pártjával is rendkívül jó kapcsolatot ápoltak ebben az időszakban. Ugyanakkor a 2012-es parlamenti választások során, majd a 2016-os választások során is a DPS tudta megszerezni a képviselői székek több mint 50 százalékát. Ennek megfelelően az egyházügyi törvény elfogadására látszólag minden eszköze megvolt a kormánypártnak.

¹ Milo Đukanović talán az utolsó nagy túlélőnek tekinthető a Balkánon, hiszen politizálni még az egykori Jugoszláviában kezdett, ekkor indult politikai pályafutása a Kommunista Szövetségben, de csak az 1997-es DPS-en belüli konfliktusok kapcsán jutott politikai pályájának csúcára. A belső konfliktusok lényegében a Szerbiához fűződő viszony rendezéséhez kapcsolódtak, ennek epizódjaként a párton belül végbemenő belső konfliktusból egyrészt ő került ki győztesen, másrészt az is nyilvánvalóvá vált, hogy a DPS, valamint Đukanović sorsa 1997 után már csak a Szerbiától való függetlenedéssel biztosítható.

² Duško Marković (DPS) miniszterelnök, valamint a kormányzó és a törvényt benyújtó DPS mellett foglalt állást a köztársasági elnök is.

Szerb–montenegrói identitás

A szerb–montenegrói különállás kérdése a 2006-os függetlenedés előttre, a 20. század második felére nyúlik vissza. A montenegrói állam- és nemzetépítési folyamatnak a mai napig egyik fontos eleme a Szerbiával fennálló viszony. Habár e tanulmány nem a két egykori tagköztársaság közötti kapcsolatot vizsgálja, fontos kontextusba helyezni az ebben beállt változásokat. A montenegrói identitás és magának a nemzet meghatározásának mikéntje sokat változott, csakúgy, mint a Szerbiához, a szerbséghez fűződő viszony. A montenegrói vezetés és Belgrád kapcsolata az elmúlt 30 év alapján meglehetősen ambivalensnek tekinthető. A montenegrói politikai elit alapvető eltávolodása a már említett 1997-es esztendő környékén kezdődött meg, míg az ezt megelőző időszakban szoros kapcsolatot ápolt³ a milosevicsi kormányzattal.⁴ Az 1998-as új montenegrói alkotmány – a megelőző időszak eseményeihez viszonyítva – már határozott politikai lépésnek tekinthető a függetlenedés irányába.

A montenegrói politikai eltávolodás ugyanakkor sokkal inkább magyarázható a délszláv háborúval és a szerb kapcsolat terhessé válásával, semmint azzal, hogy a montenegrói vezetés a kezdetektől egy önálló, független állam feltétlen elkötelezett híve lett volna. 1998-tól tekinthetjük úgy, hogy a „fősodró” montenegrói politikai gondolkodásban is végérvényesen megjelent és gyökeret vert az önálló nemzet- és államépítés gondolata, amelyet a DPS évről évre egyre erőteljesebben képviselt.⁵ A montenegrói identitás tekintetében a Szerbiához fűződő viszony elsődleges olvasata az volt, hogy a montenegrói etnikum a szerben belül létező részként jelölhető meg. Ennek megfelelően az, hogy a montenegrói nemzet egy a szerbtől különálló egység lenne, a montenegrói tudományos gondolkodásban csak elvétve bukkant fel az 1997 előtti időszakban.⁶

³ Az 1997-es szakításig a montenegrói vezetés igyekezett támogatni Belgrádot a legfontosabb kérdésekben és politikai irányelvekben. Az 1997-es szakítás a DPS-en belül lezajlott belső hatalmi harcok következményének tekinthető.

⁴ Huszka Beáta: *The Dispute over Montenegrin Independence*. In Florian Bieber (szerk.): *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood*. Baden-Baden, SEER & Nomos, 2003. 43.

⁵ Eredetileg 2001-re tervezték kiírni a függetlenségi népszavazást, azonban a nemzetközi politikai helyzet miatti meghátrálás következtében 2002–2003-ra „belekényszerültek” a szerb–montenegrói államközösség megalakításába.

⁶ Az 1980-as évek végétől a 2006-os függetlenségig gyorsult fel a Montenegró történetét taglaló historiográfiai munkák létrejötte. 1989-ben adták ki először Dragoje Živković *Istorija crnogorskog naroda* című művét, amely az antik világtól vezette végig a montenegrói történelmet.

A vallásszabadságról vagy lelkiismereti meggyőződésről, illetve a vallási közösségek (egyházak) jogállásáról szóló törvény 2019-es benyújtása egy, a politikai és egyházi közösségek között régóta fennálló problémára igyekezett megoldást találni. Az ország legutóbbi vallásügyi törvénye ugyanis még Jugoszlávia fennállása idején, az 1970-es években született, s ennek megfelelően minden tekintetben elavultnak volt tekinthető. A meglévő széles társadalmi konszenzusnak köszönhetően joggal feltételezhette mindenki, hogy egy új egyházügyi törvény megoldja a régóta fennálló vitás kérdéseket. A törvénytervezettel, valamint annak tartalmával kapcsolatban a 62. és a 63. cikkely okozta azt a közfelháborodást, amelynek szemtanúi lehettek a délszláv állam életét figyelemmel kísérők az elmúlt években. Ezek a cikkelyek az egyházi ingatlanok jogállását igyekeztek tisztázni. Ennek megfelelően a törvény kimondja, hogy „a Montenegró területén található vallási közösségek által használt épületek és földterületek, amelyeket állami bevételekből építettek vagy vásároltak, 1918. december 1-jéig az állam tulajdonában voltak. Ha egy ingatlan felett az azt birtokló vallási csoport nem tudja minden kétséget kizárólag bizonyítani a tulajdonjogát, akkor ezekre a montenegrói állam jogot formálhat.”⁷

A törvénytervezet ellen – és kifejezetten az egyházi ingatlanokat érintő rész ellen – elsődlegesen a Szerb Ortodox Egyház emelt szót. Ez a tény – tehát hogy a Montenegró területén elfogadni kívánt, majd később el is fogadott törvénytervezet ellen miért a Szerb Ortodox Egyház emelt elsődlegesen szót – már önmagában is magyarázatra szorulhat. Annak érdekében, hogy megérthessük a konfliktus kiinduló helyzetét, meg kell ismernünk Montenegró vallási összetételét, valamint a párhuzamosan egymás mellett működő pravoszláv egyházak történetét. A törvényre, valamint a teljes konfliktusra vonatkozóan alapvetően két olvasat jelent meg a montenegrói politikában, amelyeket szintén ismertetek a tanulmány során.

A nemzetépítésben és az identitás meghatározásában azonban talán sokkal fontosabbnak tekinthető az 1995-ös Radoslav Rotković-mű, az *Odakle su došli preci Crnogoraca* (Honnan jöttek a Montenegróiak ősei?), amelyben Rotković a szerb rokonság helyett lengyel, illetve orosz rokonságot feltételez.

⁷ A törvény értelmében az ingatlanokat regisztrálni kell, és amennyiben egy vallási szervezet nem tudja minden kétséget kizáróan bizonyítani az ingatlannal kapcsolatos tulajdonjogát, akkor lehet a jogszabályt alkalmazni. Ismerve a régió vírzivataros elmúlt évszázadait, az egyházi ingatlanok telekkönyvei, valamint tulajdonlapjai sok esetben megsemmisültek, vagy egyszerűen soha nem is álltak rendelkezésre.

Történelmi előzmények

Az egyházügyi törvény indoklása, illetve magának a konfliktusnak a gyökere is valahová a 20. század elejére vezethető vissza. A montenegrói törvényhozás által 2020 elején elfogadott, majd hatályba lépett törvény ugyanis a tiszavirág-életű, 1878 és 1918 között fennálló független montenegrói államra hivatkozott,⁸ amelynek idején az egyházi és vallási célú ingatlanok állami tulajdonban voltak. Ezeket az ingatlanokat az alapvetően ortodox vallású országban a Montenegrói Ortodox Egyház használta, amely az 1905-ös alkotmányozás alapján autokefál státusszal bírt. Az autokefália az ortodox világon belül időről időre szorosan összekapcsolódik az államhatalommal, a 20. század elején az 1905-ös alkotmányozáskor a montenegróival. Az önálló/autokefál ortodox egyházak létrejöttére alapvetően három gyakorlatot ismerünk:

- A történelmi hagyományoknak köszönhetően önállóvá váltak a patriarchatusi székhelyek, mint Konstantinápoly, Alexandria, Antiochia, Jeruzsálem.
- Szintén autokefáliához jutottak azok az ortodox egyházak, amelyek önmagukat kiáltották ki autokefál egyházzá, és ezt követően kaptak a konstantinápolyi pátriárkától elismerést. Ezek közé tartozik az orosz és a görög ortodox egyház.
- Az első két példán kívül az államhatalommal már korábban említett szoros összekapcsolódásnak köszönhetően léteznek olyan ortodox autokefál egyházak, amelyek állami deklarációval születnek meg, majd egyházi elismerést később kapnak. Ilyen a szerb, valamint a bolgár ortodox egyház, és az 1905-ös montenegrói alkotmány 40. paragrafusa értelmében a Montenegrói Ortodox Egyház is.

Az 1905-ös montenegrói alkotmányozást, majd a királyság megalakulását követően a törvényben említett ingatlanok továbbra is állami tulajdonban maradtak, és a montenegrói pravoszláv egyház használta őket. A királyság megszűnését körülvevő eseményeknek egyik sarkalatos pontja az 1918. novemberi podgoricai nemzetgyűlés, amelynek során⁹ a nemzetgyűlés tagjai kinyilvánították, hogy

⁸ 1878 és 1910 között Montenegrói Fejedelemség, 1910 és 1918 között Montenegrói Királyság néven.

⁹ Bíró László: Montenegró függetlenné válása. *Világtörténet*, 40. (2018), 4. 593.

„a montenegrói szerbek vér szerint, nyelvük és vallásuk szerint egyek azzal a nemzettel, amely Szerbiában és a többi szerb vidéken él”,¹⁰ ennek megfelelően kimondták a délszláv államhoz való csatlakozást.¹¹

A Montenegrói Ortodox Egyház által használt ingatlanokat az állam 1918-as megszűnésekor két éven keresztül tovább használta a felekezet, ugyanakkor az 1920-as karagyorgyevicsi dekrétum következtében az államalkotó egyházként megjelölt Szerb Ortodox Egyház – mint államalkotó egyház – vette használatába azokat. Ezáltal a Montenegrói Ortodox Egyház *de facto* a Szerb Ortodox Egyház keretein belül működött tovább, *de iure* viszont megszűnt létezni. Montenegró területén jött létre a Szerb Ortodox Egyházon belül a Montenegrói–Tenger-melléki Egyházmegye, azon a területen, ahol 1920 előtt a Montenegrói Ortodox Egyház működött.

Az 1918-as, illetve 1920-as események kapcsán különbséget kell tennünk a két, elsősorban a 20. század végén megjelenő olvasat, nevezetesen a szerb és a montenegrói megközelítés között. Az 1920-as események montenegrói olvasata szerint a szerb pravoszláv egyház bekebelezte a montenegrói által használt ingatlanokat, amelyek mint állami tulajdonban lévő vagyon a Szerb Ortodox Egyház vagyonává váltak. Ezzel szemben – utóbbi olvasata szerint – a montenegrói pravoszláv egyház soha nem rendelkezett autokefál státusszal. Sőt, az 1920-as karagyorgyevicsi dekrétum jelenik meg hivatkozási alapként,¹² miszerint a Szerb Ortodox Egyház cetinjei központtal volt megjelölve az újonnan létrejövő államalakulat egyetlen ortodox egyházaként. A jugoszláv dezintegráció során az egykori egyházi ingatlanvagyon a Szerb Ortodox Egyház használatában és tulajdonában maradt. Az ingatlanok egyházi tulajdonban maradását általában a regionális képviselők biztosították. Érdekesség, hogy ennek köszönhetően az ingatlanokat nemegyszer nem a Szerb Ortodox Egyház, hanem az ügyben eljáró személy nevére jegyezték be.

¹⁰ Bíró (2018): i. m. 593.

¹¹ Az aktust ugyanakkor nem szabad függetlenül kezelni attól a ténytől, hogy a csatlakozás kimondásának időpontjában a szerb hadsereg mintegy nyomásgyakorlási céllal a helyszínen tartózkodott.

¹² A dekrétum – számos kinyilatkoztatás mellett – annektálja a Montenegrói Ortodox Egyházat a Szerb Ortodox Egyházba.

A Montenegrói Ortodox Egyház

Ahogy a történelmi előzményekből kitűnik, a Montenegrói Ortodox Egyház 1920-as „végleges” megszűnésével a Szerb Ortodox Egyház vette át az ország ortodox vallási életének szervezését. A jugoszláv dezintegráció időszakában tűnt fel a szintén ugyanakkor az a szervezet, amely az egyházügyi viták kapcsán fontos szerepet kapott. Ez pedig az 1993-ban létrejött Montenegrói Ortodox Egyház.

1993-ban a Szerb Ortodox Egyházból korábban kiátkozott Antonije Abramovic alapította meg a modern montenegrói ortodox egyháznak tekinthető szervezetet, azonban az egyházi konfliktusok következtében egyelőre csak NGO-ként kezdhetette meg tevékenységét.¹³ Az így létrehozott szervezet a 20. század elején megszűnt Montenegrói Ortodox Egyház jogutódjának és örökösének tekintette magát. Az egyház 1993-as megalapításakor – saját olvasatukban „újraalapításakor” – nem titkolt célként jelent meg a szerb betolakodók elleni küzdelem, valamint a montenegrói nemzetépítés felkarolása. Kiemelendő, hogy a Montenegrói Ortodox Egyház gyakori eszközként jelent meg a montenegrói nagypolitikai szereplők céljainak elérése érdekében. Előbb az LSCG (Liberalni savez Crne Gore¹⁴) támogatását élvezte, majd az 1997-es Milošević–Đukanović-szakítás után a DPS (Demokratska partija socijalista Crne Gore) vette szárnyai alá a „nemzeti egyházat”.¹⁵

Az egyházként funkcionáló, újonnan létrejött szervezetnek ugyanakkor egészen 2010-ig nem sikerült áttörést elérnie a társadalomban, és a montenegrói politikai szintén sem. Habár hivatalosan a montenegrói kormányzat 2001-től elismerte,¹⁶ még egy 2009-es felmérés szerint sem rendelkezett nagyobb társadalmi

¹³ Hivatalos bejegyzése csak 2001-ben történt meg. Ezzel azonban csak állami szinten ismerték el a szervezetet.

¹⁴ A montenegrói plurális pártrendszer megalakulása során, az 1990-es években a liberálisok voltak az egyetlen olyan párt, amely markánsan a zászlajára tűzte a Szerbiától való teljes függetlenedést.

¹⁵ Habár a Montenegrói Ortodox Egyház nem rendelkezett klerikális elismeréssel, az állam- és nemzetépítési folyamatban egyre nagyobb szerepet kapott. Bár a liberálisok hivatalosan is támogatták, a DPS részéről ez nem történt meg az 1990-es években, inkább csak informális együttműködés volt felfedezhető az ezredforduló környékén.

¹⁶ Az elismerés az NGO-státuszra vonatkozott elsősorban.

támogatottsággal, mint szerb¹⁷ „testvére”. Egyes felmérések szerint az ország pravoszláv híveinek körülbelül 90 százaléka követi a Szerb, míg 10 százaléka a Montenegrói Ortodox Egyház tanait.¹⁸ Ugyanezt az arányt a Velencei Bizottság a törvényt véleményező folyamat során 70, illetve 30 százalékban állapította meg.¹⁹ A Montenegrói Ortodox Egyháznak ugyanakkor a társadalmi beágyazottság hiányán kívül még egy fontos ténnyel kellett szembenéznie. Nevezetesen azzal, hogy a szervezet az alapítása óta sem rendelkezett megfelelő ingatlanvagyonnal. A Szerb Ortodox Egyházhoz viszonyítva lényegében ingatlanvagyonnal nem rendelkező szervezet ennek megfelelően már megalakulása óta zászlajára tűzte a montenegrói egyházi ingatlanok státuszának rendezését. Ennek a törekvésnek igazán a 2006-os függetlenedés adott lendületet, majd a 2010-es esztendő-től, valamint az ország NATO-csatlakozásától kezdődően a Montenegrói Ortodox Egyház számos alkalommal próbálkozott belföldön sérelmeinek orvoslására, miszerint az egyházi vagyon a jogfolytonosságból kifolyólag őket illeti meg.

2014-ben az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának írt megkeresésében²⁰ a Montenegrói Ortodox Egyház több szempontból is próbálta bizonyítani az ingatlanokra vonatkozó jogát. A levél sokoldalúan rávilágít arra, hogy milyen párhuzamos történelemértelmezéseknek lehetünk tanúi a Szerb és a Montenegrói Ortodox Egyház szembenállása során. Ékes példa erre nemcsak az 1918-as és 1920-as aktusok montenegrói oldalról való jogtalannak tekintése, hanem a történelmi események különböző értelmezése vagy akár az 1918. novemberi podgoricai nemzetgyűlés megnevezésének kérdése is, amelyre a levél a „szerbek gyűlése Montenegró területén” kifejezéssel hivatkozik. Kiemelten sérelmezik nemcsak a 20. század eleji eseményeket, hanem az 1993-as újjászületést követő jogi folyamatokat is, amelyek szerint a szervezet egyházként (vallási NGO-ként) történő bejegyzése nemcsak lassú volt, hanem ennek következtében jelentős hátrányt szenvedett a szervezet. Ugyancsak különösen sérelmezik, hogy erőforrások hiányában a Montenegrói Ortodox Egyház nem vagy csak alig tudja megszólítani

¹⁷ Centar za demokratiju i ljudska prava: *Odjelnje za empirijska istraživanja. Politicko javno mnjenje Crne Gore* (2009. október).

¹⁸ U.S. Department of State: *2020 Report on International Religious Freedom: Montenegro* (2021. május 12.).

¹⁹ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission): *Montenegro. Opinion on the Draft Law on Freedom of Religion or Beliefs and Legal Status of Religious Communities*. CDL-AD(2019)010 (2019. június 24.).

²⁰ Montenegrin Orthodox Church: *Re-Proposed (2014): Montenegrin Orthodox Church Letter to United Nations OHCHR* (2021. október 16.).

híveit, míg a Szerb Ortodox Egyház jelentős bevételhez jut egyházi ingatlanjainak köszönhetően, valamint a montenegrói pravoszláv egyház képviselőinek ezen ingatlanok használatát megtiltják. Fontos kiemelni, hogy a Szerb Ortodox Egyház és a Montenegrói Ortodox Egyház szembenállása, mint látható, nem új keletű. Nem a 2019-ben benyújtott törvénytervezet kapcsán keletkeztek először törések a két egyház között.

A Montenegrói Ortodox Egyház esetében ezzel kapcsolatban felmerül egy igen fontos kérdés. Miszerint Montenegróban a „helyi” ortodox egyház nem rendelkezik elismertséggel az ortodox világon belül. Azok közé az ortodox egyházak közé tartozik, amelyek *de facto* léteznek, és minden hitelvet megtartanak, azonban elsősorban politikai és egyházszervezési okokból nem állnak közösségben a többi autokefál ortodox egyházzal. Ugyanakkor a függetlenedő Montenegro és a független állam eszméjébe egyre inkább beleillett és a mai napig beleillik a független autokefál ortodox egyház gondolata, ahogy az az ortodox világban bevett. Azonban az állam- és nemzetépítési gyakorlat ebben az esetben egy olyan problémával találta magát szemben, amely habár nem példa nélküli, de az egyik legsúlyosabb kérdéskört veti fel. Ebben az esetben a bevett ortodox államberendezkedés nem valósul meg, miszerint egy állam területén él egy nemzet, és rendelkezik egy autokefál egyházzal, sőt az egyházügyi konfliktus kapcsán tulajdonképpen mindhárom államberendezkedési elem megkérdőjeleződött. Az egyház és a nemzet kérdésének felvetődése valószínűleg érthető volt, ugyanakkor az önálló montenegrói állam létjogosultsága nemcsak szerb, de montenegrói oldalról is időről időre kérdésessé vált.

Az egyházügyi törvényt megelőzően már érthető az az alapvető konfliktus, amely a parlamentbe bejutott pártok két nagy erőközpontja (a DPS és a Demokratikus Front), valamint a Montenegrói és a Szerb Ortodox Egyház között bontakozott ki.

A törvény benyújtásának körülményei

A törvény benyújtása, valamint az egyházügyi kérdéskör rendezésére irányuló törekvés nem tekinthető új keletűnek 2019-ben, hiszen a DPS már 2015-ben kezdeményezte az egyházügyi törvény megújításával kapcsolatos párbeszédet.²¹ A DPS – mint a történelmi előzményekből várható volt – elsősorban az egyházi

²¹ Government of Montenegro: *5 Myths about Draft Law on Freedom of Religion* (2019. december 23.).

ingatlanok 1918 előtti státuszára hivatkozott, miszerint ezek állami tulajdonban voltak. Fő indokként az 1888-as fejedelemségi általános vagyonkódex jelent meg, valamint az egyház és az állam között a 19. század végén zajlott levelezés.²² Ezek mind-mind nemcsak az egyház által használt ingatlanok állami tulajdonát igyekeztek bizonyítani, de az is feltűnik, hogy az állam hozzájárulása, jóváhagyása nélkül még a kolostorok felújítása sem volt lehetséges. Kiemelt érvként jelent meg az is, hogy a vitatott, 20. század eleji időszakban a Szerb Ortodox Egyház a Montenegrói Fejedelemség, illetve a Montenegrói Királyság területén nem létezett.

Az egyházügyi törvénnyel kapcsolatos 2015 óta tartó párbeszédre is másként tekintett a montenegrói kormányzat és a szerb ortodox egyház. Míg a montenegrói kormányzat szerint a Velencei Bizottság állásfoglalásait figyelembe vevő előkészítési szakaszban a Szerb Ortodox Egyház nem kívánt részt venni, addig utóbbi épp azt sérelmezte, hogy ezekből az évről évre megtartott egyeztetésekből őket, a Montenegró területén működő legnagyobb vallási szervezetet kihagyták.

A Szerb Ortodox Egyház kapcsán még egy jelentős kérdés merült fel és merül fel a mai napig Montenegróban. Ez pedig az egyház regisztrációjának a kérdése. Az 1977-es, már említett egyházügyi törvény alapján a Szerb Ortodox Egyház nincs bejegyezve Montenegró területén, sem mint NGO, sem mint vallási közösség. Ennek megfelelően jogi személyiséggel sem rendelkezik.²³ Bár a 2019-es törvénytervezet is tartalmazta a regisztrációs kötelezettséget,²⁴ a DPS azt határozottan cáfolta, hogy ez kötelező eljárás lenne, sokkal inkább önkéntes. Külön meg kell említeni, hogy a DPS-nek s egyúttal az elmúlt majd 30 év montenegrói kormányzatának nemcsak a Szerbiához fűződő viszonya változott, de a történelem kapcsán is más nézőpontok kerültek részéről előtérbe. Ennek megfelelően 2018 novemberében, a 100 éves évfordulón a podgoricai kormányzat érvénytelenítette az 1918-as nemzetgyűlés határozatát, így a Szerbiához való csatlakozásra immáron Belgrád tiszta annexiójaként tekintettek.²⁵

A montenegrói kormány döntési folyamatát rendszeres utcai tüntetések és parlamenti zavargások kísérték. 2019. december 26-án azért kellett megszakítani

²² Hans von der Breile: *Unholy row exposes deep divisions in Montenegro* (2020. február 24.).

²³ Az 1977-es törvény értelmében regisztrációs kötelezettsége volt minden ilyen szervezetnek, azonban a Szerb Ortodox Egyház ennek nem tett eleget, hiszen indoklásuk szerint már a törvény hatálybalépése előtt tevékenykedtek a tagköztársaság területén, így mentesülnek ez alól a kitétel alól.

²⁴ A vallási tevékenységet kifejtő szervezetek részére.

²⁵ *Podgorica Annuls Parliamentary Decision from 1918 to Join Belgrade. NI*, 2018. november 30.

a parlamenti ülést, mert az ellenzéki Demokratikus Front (DF) képviselői üvegekkel, poharakkal, sőt könnygázzal támadták meg a kormánypárti képviselőket. A támadást kiváltó közvetlen ok a Szerb Ortodox Egyház által benyújtott módosítási javaslatok leszavazása volt. A rendzavarást követően a DF teljes frakcióját előállította a rendőrség, és 15 napra eltiltották őket parlamenti munkájuktól, ami alapvető kérdéseket vet fel a demokratikus elvek alkalmazását illetően. December 29-től egyre intenzívebbé vált Podgorica utcáin a kormányellenes, egyházpárti tüntetés, amikor is a szerb ortodox vezetők arra kérték híveiket, hogy gyülekezzenek össze templomaikban, és imáikkal mutassák ki támogatásukat irányukban. Az imákat követően jelentős tüntetések törtek ki országszerte. A gócpont a főváros volt: itt a tüntetők még a reptérre tartó utat is lezárták, megbénítva ezzel Podgoricát. A belügyminisztérium közvetlenül a Szerb Ortodox Egyházat tette felelőssé a demonstrációkért. Közleményük szerint az egyház rendbontásra szólította fel az embereket.

A tervezet fogadtatása, indoklása

A törvény hivatalos indoklása²⁶ mögött sokan felfedezni vélték azt az identitáspolitikai kérdést, amely a szerb–montenegrói különállás egyik fő eleme. E szerint a szerb ortodox papok jelentős szerepet játszottak ugyanis abban, hogy a mintegy 600 ezres Montenegrói lakosságon belül az 1981-es 3,4 százalékról mostanra 30 százalék körülire emelkedett a magukat szerbként meghatározók aránya.²⁷ Felmerülhet az a kérdés, hogy a magukat szerbként, illetve Montenegróiként meghatározók aránya nincs-e sokkal inkább összefüggésben a 2006-os függetlenedéssel, valamint az ennek kapcsán felszínre törő társadalmi kérdésekkel. Hiszen a függetlenedés előtt, de még inkább Jugoszlávia dezintegrációját megelőzően az önmeghatározás kérdése nem volt olyan lényegesnek tekinthető, mint a dezintegrációt követő időszakban, amely Montenegró esetében a 2006-os függetlenedési népszavazással tetőzött be. A szerb–montenegrói viszonyokban kiemelt szereppel járó és hosszú ideje tervezett Đukanović–Vučić-csúcstalálkozó érthetően elmaradt az egyházügyi törvényt övező konfliktus fényében, így a két

²⁶ Amely az egyházügyi törvény megreformálására vonatkozott.

²⁷ Statistical Office of Montenegro: *Census 2011 Data – Montenegro. Table CG3. Population by Age and Religion* (é. n.).

ország viszonyát a tárgyalóasztalnál sem egyházi, sem politikai szinten nem sikerült a 2019-es esztendő végére rendezni.

A DPS részéről vélt, avagy valós indítékok közül azonban még fontos kiemelni azt, hogy a Szerb Ortodox Egyházban nemcsak Belgrád „meghosszabbított keze” tűnik fel, de Moszkváé is. Annál is inkább, mivel a Szerb Ortodox Egyház hagyományosan jó viszonyt ápol orosz testvérével, s ugyanez mondható el magáról a fekete hegyek országáról már a 18. század óta.²⁸ A DPS viszonya is meglehetősen barátinak volt tekinthető Oroszországgal, azonban a 2006-os függetlenedést követően Montenegró NATO-csatlakozásával úgy tűnt, hogy a két ország közötti kapcsolatok véglegesen megromlottak.²⁹ Ennek megfelelően – a két ország közötti korábbi baráti viszony megszűnése, valamint a Szerb Ortodox Egyház és az Orosz Ortodox Egyház közötti kapcsolat okán – Moszkva egyértelműen a szerbek mellett tört lándzsát a konfliktusban.³⁰

A törvény elfogadásának körülményei az előzmények ismeretében nem jelentettek meglepetést. A 2019 nyarára állandósult tüntetések a parlament épületét is elérték, ahol a Demokratikus Front képviselői a törvény vitái során a decemberi zárószavazást megpróbálták megakadályozni. Ennek következtében a hatóságok 18 szerbbarát, ellenzéki képviselőt állítottak elő, és zártak börtönbe egy napra. Dacára a nemzetközi tiltakozásoknak a törvény 2020 januárjában életbe lépett, azonban a szerb pravoszláv egyház által vélelmezett ingatlanelkobzásokra nem került sor. Ennek a legfőbb okaként a 2020 nyarán megrendezett montenegrói parlamenti választások nevezhetők meg, hiszen bármiféle ingatlanregisztrációs és esetleges állami tulajdonba vételi folyamat jelentősen ronthatta volna a társadalmi bázisában már egyébként is meggyengült kormánypárt támogatottságát. Ahogy várható volt, a választási kampányban a Demokratikus Frontból kinövő Montenegró Jövőjéért (ZBCG)³¹ koalíció mellett foglalt állást a Szerb Ortodox Egyház is, aminek következtében az országot 30 éve irányító DPS választási

²⁸ I. Péter orosz cár épített ki rendkívül jó kapcsolatokat Montenegróval.

²⁹ A NATO-csatlakozás küszöbén robbant ki a 2016-os puccsügy, amelynek során a montenegrói bíróság 2021-es ítélete szerint belgrádi átszállással érkeztek GRU-ügynökök (GRU: az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői Vezérkarának Felderítő Főcsoportfőnöksége) Montenegró területére. A vádak szerint a két ügynök fegyverekkel és pénzzel látta el a választások napján puccsot végrehajtani készülő csoportot.

³⁰ [Ruska crkva stala u odbranu SPC u Crnoj Gori. Vesti Online](#), 2019. július 10.

³¹ A Za budućnost Crne Gore – Montenegró Jövőjéért összefogás a Demokratikus Front és a Népi Mozgalom szövetségéből alakult meg a 2020-as választásokra, a kormány leváltásának céljával. A szövetség nemcsak széles politikai spektrumról tudott bevonni pártokat, de szinte kivétel nélkül

győzelme is egyre inkább megkérdőjeleződött. Bár a ZBCG-nek időről időre szembe kellett néznie azokkal a kormányzati vádakkal, miszerint a szövetség nemcsak orosz- és szerbbarát, de erősen NATO- és euroszeptikus is, ezek a vádak a ZBCG népszerűségét nem tudták jelentősen megingatni. A 2020. augusztusi választásokon az országot 30 éve irányító DPS vereséget szenvedett, hiszen hiába szerezte meg a legtöbb szavazatot Đukanović pártja, a kormányalakításhoz ez nem volt elegendő. Így a hárompárti koalíció (Montenegró Jövőjéért, a Béke a Mi Nemzetünk és a Feketén Fehéren tömörülés) vágthatott bele a kormányalakításba. Habár a kormányt alakító pártok rendkívül színesek politikai tekintetben, és megosztottak voltak számos kérdésben, az egyházügyi törvény módosításával kapcsolatban széles egyetértés mutatkozott közöttük.

Következmények

Az új kormányzat a hatalomra kerülését követően, 2020 decemberében a választási kampányoknak megfelelően módosította az egyházügyi törvényt. Kikerültek belőle azok a passzusok, amelyek az egyházi ingatlanokat érintették. Az egyházügyi törvényt körülvevő konfliktusok egyik legfontosabb következménye a 2020-as választások eredménye: a Szerb Ortodox Egyházon, a szerb szervezeteken, valamint a széles társadalmi összefogáson kívül az egyházügyi törvény is nagy szerepet játszott abban, hogy a DPS ellenfelei 30 év után le tudták váltani a kormánypártot. Azt feltételezhetjük, hogy a DPS-nek az egyházügyi törvénnyel azokat a magukat montenegróinak valló szavazókat sikerült magától elidegenítenie, akik a Szerb Ortodox Egyház tanait követik.

Ezenkívül Đukanović korábbi terveinek egyik fontos elemét, az önálló nemzeti egyházat nemcsak hogy nem sikerült megerősíteni, hanem a választások elvesztésével immáron a Montenegrói Ortodox Egyház ellenérdekeltje került kormányra. Az önálló nemzeti egyház létrejöttével a Szerbiától való függetlenedést talán teljesen lezártnak lehetne tekinteni, azonban ez a jelenlegi belpolitikai helyzetnek köszönhetően egyelőre várat magára.³² Az egyházügyi törvény körüli konfliktusnak, valamint az azt övező politikai és társadalmi feszültségeknek

maga mellé állította a montenegrói szerb pártokat is, valamint az NGO-kat. Így a montenegrói szerb nemzeti tanács a szövetség mellé állt.

³² Đukanović köztársasági elnöki mandátuma 2023-ban jár le, kérdéses, hogy a DPS elnöke a választási eredmények fényében képes lehet-e újra betölteni a köztársasági elnöki pozíciót.

számos olyan következményét figyelhetjük meg, amelyek szorosan összekapcsolódnak a montenegrói állam- és nemzetépítéssel. Bár a 2006-os függetlenedést Szerbiától a DPS sikerrel vezényelte le, a teljes elszakadás egyik fontos premisszáját, az önálló nemzeti ortodox egyházat továbbra sem sikerült stabilizálni.³³ Ennek megfelelően az ország egyházi megosztottsága mellett a politikai megosztottság is még jobban megerősödik, amit mutatnak a 2021. őszi események, amikor is az új montenegrói–tengeremelléki szerb ortodox érsek beiktatása az egyházügyi törvény kapcsán tartott tüntetések óta a legnagyobb konfliktust szülte.³⁴ Kijelenthető, hogy az egyházi vita ennek megfelelően – az új kormányzat ellenére – nemcsak lezártnak nem tekinthető, hanem a törésvonalak csak tovább mélyültek a két tábor között. A beiktatás során az egykori fővárosba, Cetinjébe vezető utakat a Montenegrói Ortodox Egyház hívei barikádokkal zárták el, így tiltakozva II. Joanikinje beiktatása és a Szerb Ortodox Egyház ellen.

Belgrád számára továbbra is ugyanolyan megoldandó kérdésként van jelen a Montenegrói Ortodox Egyház esete, mint más balkáni államok, például Macedónia vagy Horvátország nemzeti ortodox egyházának megerősödése. A helyi ortodox közösségek leválása ugyanakkor nemcsak Belgrád számára volt intő jel, hanem az orosz–ukrán konfliktust is sokan összefüggésbe hozzák a jelenséggel. Természetesen azt az ellentmondásosnak nevezhető helyzetet, hogy a Szerb Ortodox Egyház a legbefolyásosabb egyházi szervezet Montenegró területén, az új kormányzat vélhetően nem akarja majd kezelni, ennek megfelelően Zdravko Krivokapić kormánya az egyházügyi törvény mentén kialakult törésvonalak betemetésére valószínűleg nem lesz alkalmas. Ezekből kifolyólag, valamint a 2020-as választási fordulatnak köszönhetően feltételezhető, hogy Montenegróban egy tartóssá váló „szerb – nem szerb” konfliktusnak lehetünk a szemtanúi, amelyhez az állam- és nemzetépítési folyamaton kívül az is hozzájárul, hogy 2015-öt megelőzően a DPS került a egyházügyi kérdések nyílt felszínre emelését. Külön kérdésként merül fel, hogy az európai uniós integrációra milyen hatással lesznek az állandósult belpolitikai ellentétek, annál is inkább,

³³ Nyilvánvalóan a DPS mindvégig kategorikusan tagadta a Montenegrói Ortodox Egyházzal való összekapcsolódásokat, azonban nehéz olyan forgatókönyvet elképzelni, hogy a szerb testvértől esetlegesen elvett egyházi vagyon egy része ne a montenegrói egyházhoz került volna.

³⁴ A koronavírus-járvány következtében a Szerb Ortodox Egyház rövid időn belül veszítette el szerbiai pátriárkáját, Irinejt és az egyházügyi törvény vitáiban és a tiltakozásokban főszerepet játszó Amfilohije szerb–tengeremelléki érseket is.

mert a választásokon győztes koalíció legnagyobb pártja euroszeptikusnak tekinthető.

Összességében kijelenthető, hogy az egyházügyi törvény kapcsán az állam- és nemzetépítési folyamat és a Montenegrói Ortodox Egyház megerősítése, valamint a Szerb Ortodox Egyház hegemoniájának a megtörése sejlik fel. A montenegrói belpolitika irányvonala az elkövetkező években alapvetően határozhatja meg a nyugat-balkáni állam szerepét a régióban és Európában. Folytatódik esetleg az euroatlanti integráció, vagy az új kormányzat oroszpartí álláspontja érvényesül jobban? Az állam- és nemzetépítés folyamatába illeszkedő egyházügyi törvény talán mindennél erőteljesebben mutatta meg az alig 14 éve független államban azt, hogy ez a folyamat még korántsem záródott le.

Felhasznált irodalom

- Bíró László: Montenegró függetlenné válása. *Világtörténet*, 40. (2018), 4. 589–611.
- Centar za demokratiju i ljudska prava: *Odjelnje za empirijska istrazivanja. Politicko javno mnjenje Crne Gore* (2009. október). Online: https://web.archive.org/web/20110722171733/http://www.cedem.me/fajlovi/editor_fajlovi/istrazivanja/CEDEM_oktoibar09.pdf
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). *Montenegro. Opinion on the Draft Law on Freedom of Religion or Beliefs and Legal Status of Religious Communities*. CDL-AD(2019)010 (2019. június 24.). Online: [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)010-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)010-e)
- Government of Montenegro: *5 Myths about Draft Law on Freedom of Religion* (2019. december 23.). Online: www.gov.me/en/article/219112--5-myths-about-draft-law-on-freedom-of-religion
- Huszka, Beáta: The Dispute over Montenegrin Independence. In Florian Bieber (szerk.): *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood*. Baden-Baden, SEER & Nomos, 2003. 43–62.
- Montenegrin Orthodox Church: *Re-Proposed (2014): Montenegrin orthodox church letter to United Nations OHCHR* (2021. október 16.). Online: www.cpc.org.me/english/immigration/870-re-proposed-2014-montenegrin-orthodox-church-letter-to-united-nations-ohchr/
- Podgorica Annuls Parliamentary Decision from 1918 to Join Belgrade. *NI*, 2018. november 30. Online: <https://rs.n1info.com/english/news/a440139-montenegro-abolishes-100-years-old-decision-on-joining-serbia/>

- Ruska crkva stala u odbranu SPC u Crnoj Gori. *Vesti Online*, 2019. július 10. Online: www.vesti-online.com/ruska-crkva-stala-u-odbranu-spc-u-crnoj-gori/
- Statistical Office of Montenegro: *Census 2011 Data – Montenegro. Table CG3. Population by Age and Religion* (é. n.). Online: www.monstat.org/eng/page.php?id=393&pageid=393
- U.S. Department of State: *2020 Report on International Religious Freedom: Montenegro* (2021. május 12.). Online: www.state.gov/reports/2020-report-on-international-religious-freedom/montenegro/
- Von der Breile, Hans: *Unholy Row Exposes Deep Divisions in Montenegro* (2020. február 24.). Online: www.euronews.com/2020/02/21/unholy-row-exposes-deep-divisions-in-montenegro